Słowa kluczowe: Ewangelia według św. Jana, Dzieje Apostolskie, Ewangelie synoptyczne, hipertekstualizm

Keywords: The Gospel of John, the Acts of the Apostles, the Synoptic Gospels, hipertextuality

Warszawskie Studia Teologiczne
XXXI/1/2018, 78-93

DOI : 10.30439/WST.2018.1.7

Ks. Bartosz Adamczewski
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Teologiczny

CZY JAN BYŁ CZWARTYM SYNOPTYKIEM?

Problem relacji między Czwartą Ewangelią a Ewangeliami synoptycznymi należy do zagadnień często dyskutowanych przez współczesnych egzegetów[1]. W ostatnich latach znacząco wzrosła liczba badaczy postulujących jakiegoś rodzaju znajomość Ewangelii synoptycznych ze strony autora Czwartej Ewangelii (Beutler, 2013, s. 60; Lang, 2014, s. 197; Nicklas, 2014, s. 255; North, 2015, s. 215–218; Barker, 2015; Bergmeier, 2015, s. 55–60; Keith, 2016 i in.).

Zastanawiające jest jednak, że do tego szeroko dyskutowanego zagadnienia bibliści bardzo rzadko dołączają powiązany z nim logicznie problem możliwych zależności literackich między Janową Ewangelią a Dziejami Apostolskimi. Jest to o tyle dziwne, że jeżeli Jan – jak przypuszcza wielu egzegetów – korzystał w swej pracy z Ewangelii Łukaszowej, to dlaczego nie miałby korzystać także z drugiej części Łukaszowego dwudzieła, jakim są Dzieje Apostolskie? Problem ten w ostatnich latach podnoszony był przez bardzo niewielu badaczy.

Wśród nich polski egzegeta Stanisław Mędala, autor dwutomowego komentarza do Ewangelii według św. Jana, powołując się na wcześniejsze badania

1 Analiza egzegetyczna fragmentu Czwartej Ewangelii stanowiła jeden z głównych elementów mojej pracy magisterskiej, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Romana Bartnickiego i częściowo opublikowanej w poświęconym temu fragmentowi artykule naukowym (Adamczewski, 2000). Pisząc ten artykuł, składam ks. Bartnickiemu serdeczne wyrazy wdzięczności za wiele lat naukowego i przyjacielskiego prowadzenia mnie oraz wspólnej pracy na Wydziale Teologicznym UKSW.

Alana Culpeppera, zauważył zaskakującą zbieżność ram geograficznych działalności Jezusa w pierwszych rozdziałach Czwartej Ewangelii z ramami geograficznymi rozprzestrzeniającego się chrześcijaństwa w ujęciu Dziejów Apostolskich: Jerozolima (J 2,15–3,21; Dz 1,8; 5,16.28), Judea (J 3,22-30; Dz 1,8; 8,1), Samaria (J 4,1-42; Dz 1,8; 8,4-25), Galilea z synem urzędnika królewskiego (Dz 4,46-54; por. J 12,20-21) i krańce ziemi, to jest świat pogański (Dz 1,8; 8–10). W opinii polskiego biblisty ta zbieżność może być intencjonalnym zabiegiem ewangelisty, aby w historię Jezusa wpisać historię wczesnego chrześcijaństwa, choć – według Mędali – istnieje też możliwość, że Łukasz wykorzystał pierwszy dokument Janowy na temat rozszerzania się nauczania Jezusa do ukazania ciągłości między działalnością Jezusa i działalnością Kościoła (Mędala, 2010, s. 44).

Z kolei Andreas J. Köstenberger uważa, że Jan nie tylko tematycznie rozwinął („przetransponował") liczne motywy z Ewangelii według św. Marka i prawdopodobnie także Ewangelii według św. Łukasza, ale także przepracował dwuczęściowe dzieło Łukaszowe (Łk–Dz) we własne dwuczęściowe dzieło, które składa się z Księgi Znaków (J 1–12) i Księgi Wywyższenia (J 13–20). A zatem, według tego ewangelikalnego biblisty, Jan przetworzył literacki schemat rozwoju Kościoła według Dziejów Apostolskich w literacki schemat misji Jezusa w Czwartej Ewangelii (Köstenberger, 2013, s. 8–9).

Również katolicki biblista Petrus Maritz jest zdania, że Jan w swej pracy literackiej wykorzystał nie tylko Ewangelię według św. Łukasza, ale także Dzieje Apostolskie (Maritz, 2014, s. 312–313). Co prawda argumenty Maritza, że motyw chciwości i „upadku" Judasza (J 12,6) pochodzi z Dz 1,18, a także że rzekome planowanie kamienowania Łazarza (J 12,9-11) odzwierciedla kamienowanie Szczepana (Dz 7,54-60), są ewidentnie dość słabe. Bardziej przekonujący jest strukturalny argument tego biblisty, że narracyjne przejście w Czwartej Ewangelii od Jana Chrzciciela przez Piotra do ucznia, którego Jezus miłował, odzwierciedla narracyjne przejście w Dziejach Apostolskich od Piotra przez Jakuba do Pawła. Co więcej, ciekawa jest sugestia Maritza, że Janowa historia o spotkaniu z Samarytanką (J 4,1-42) odzwierciedla duże znaczenie Samarii w Dziejach Apostolskich.

W mojej monografii poświęconej Czwartej Ewangelii również opowiedziałem się za hipotezą narracyjnego przetworzenia motywów literackich z Dziejów Apostolskich przez autora tejże Ewangelii. Zasugerowałem, że dwuczęściowy czwarty rozdział Janowej Ewangelii (J 4,1–42; 4,46-54) jest owocem hipertekstualnego, a więc literacko bardzo kreatywnego (por. Genette, 2014, s. 11) przetworzenia tematycznie zbliżonego, dwuczęściowego fragmentu Dziejów Apostolskich (Dz 8,4-25; 8,26-40) (Adamczewski, 2010, s. 59–62). Sugestia ta była jednak dość powierzchowna, odnosząca się do tych sekcji jako całości, bez wnikania w szcze-

góły możliwej sekwencyjności przetwarzania motywów z tego fragmentu Dziejów Apostolskich w odnośnym fragmencie Czwartej Ewangelii. Prowadzone od tamtego czasu badania nad Biblią skłaniają mnie obecnie do postawienia hipotezy bardziej uporządkowanego, ściśle sekwencyjnego przetwarzania przez Jana poszczególnych motywów, tematów, idei, zdań i słów z Dziejów Apostolskich. Niniejszy artykuł będzie próbą potwierdzenia tej hipotezy.

J 4,1-42 JAKO SEKWENCYJNIE UPORZĄDKOWANE PRZEPRACOWANIE Dz 8,1-25

Otwierający czwarty rozdział Janowej Ewangelii, dość zaskakująco wprowadzony i dość enigmatycznie sformułowany obraz faryzeuszy jako wrogo nastawionych do żydowskich uczniów Jezusa, którzy w swej chrzcielnej działalności naśladowali żydowską działalność Jana Chrzciciela (J 4,1-2), może być traktowany jako literacko kreatywne przetworzenie otwierającego ósmy rozdział Dziejów Apostolskich obrazu faryzeusza Szawła (por. Dz 23,6; 26,5) jako prześladującego żydowskich uczniów Jezusa w Jerozolimie (Dz 8,1-3). Między odnośnymi fragmentami Czwartej Ewangelii i Dziejów Apostolskich nie ma wprawdzie żadnych wyraźnych powiązań leksykalnych, ale są wyraźne podobieństwa tematyczne, a ponadto tło Dziejów Apostolskich wyjaśnia dość dziwne sformułowania Janowe.

Stwierdzenie Janowe dotyczące opuszczenia Judei i udania się na północ do Galilei (J 4,3) może być uznane za ilustrujące następujące dalej stwierdzenie Łukaszowe dotyczące rozproszenia uczniów poza Jerozolimę na północ w kierunku Judei i Samarii (Dz 8,4a; por. 8,1c) (por. Brodie, 1993, s. 119). Janowe zastąpienie Łukaszowego podmiotu czynności, jakim są uczniowie, postacią Jezusa jest częścią typowo Janowej „koncentracji chrystologicznej", w której przypisywane w innych pismach nowotestamentalnych różnym postaciom i aktantom działania zbawcze są w Czwartej Ewangelii przypisywane Jezusowi (por. Schnelle, 2017, s. 594).

Kolejna Janowa idea przechodzenia przez Samarię (διέρχομαι + Σαμαρείας: J 4,4) ilustruje Łukaszową ideę przechodzenia (διέρχομαι) przez inne rejony (Dz 8,4bc), a mianowicie, jak wynika z kontekstu, najpierw Judeę, a potem Samarię (Σαμαρείας: Dz 8,1c) (por. Brodie, 1993, s. 119). W tym przypadku oba teksty powiązane są nie tylko tematycznie, ale także lingwistycznie.

Stwierdzenie Janowe, dotyczące przyjścia do miasta Samarii (*ἔρχομαι + εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας: J 4,5ab), tematycznie i lingwistycznie ilustruje kolejne Łukaszowe stwierdzenie, dotyczące przyjścia do miasta Samarii (*ἔρχομαι + εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας: Dz 8,5a) (por. Brodie, 1993, s. 118, 171). Nieznany z wcześniejszych tekstów, a więc prawdopodobnie sztucznie utworzony toponim Sychar (Συχαρ:

J 4,5b)[2], za pomocą hipertekstualnej procedury dewiacji internimicznej (por. Müller, 1991, s. 104–105) ukrywa toponim Sychem (Συχεμ: Rdz 12,6 LXX itp.) (por. von Wahlde, 2010, t. 2, s. 170–171), który był generalnie unikany przez nastawionych antysamarytańsko Judejczyków (por. Joz 24,1 LXX itp.). W ten sposób Jan zilustrował także ideę animozji między Żydami i Samarytanami (por. Łk 9,52–54; J 4,9.20).

Następujący dalej Janowy motyw biblijnych tradycji, związanych z dziedzictwem Jakuba, protoplasty Izraela (J 4,5c-6) (por. Förster, 2015, s. 207–212), tematycznie ilustruje Łukaszowy motyw głoszenia Mesjasza do Samarytan, a więc domyślnie w biblijnych, pan-izraelskich kategoriach (Dz 8,5b). W szczególności, motyw Jakuba, jako dającego fragment ziemi Józefowi (J 4,5c), zapożyczony został z biblijnego błogosławieństwa dla Józefa (Rdz 48,22) (por. Theobald, 2009, s. 308) i tak przerobiony, by – inaczej niż w Rdz 48,22 LXX – znów ukryć ważny dla Samarytan, a prowokacyjny dla Judejczyków, toponim Sychem. Podobnie motyw nieznanego we wcześniejszych tekstach źródła Jakuba (πηγή: J 4,6) (por. Förster, 2015, s. 206), domyślnie także danego przez Jakuba Józefowi (por. J 4,5c), także zapożyczony został z biblijnego błogosławieństwa dla Józefa (Pwt 33,13 LXX).

Janowy obraz prostej samarytańskiej kobiety, która przychodziła czerpać wodę, jako przychodzącej do Jezusa (J 4,7ab), tematycznie ilustruje kolejny Łukaszowy obraz samarytańskich tłumów, a więc zwykłych Samarytan, zwracających swą uwagę ku Filipowi (J 8,6a).

Z lingwistycznego punktu widzenia rzeczownik Σαμάρεια, wraz z powiązanym z nim motywem głoszenia Ewangelii w Samarii, użyty został w Czwartej Ewangelii trzy razy, ale tylko we fragmencie J 4,4-7 (który strukturalnie i tematycznie odpowiada Dz 8,4-6), podczas gdy Łukasz użył go raz w swej Ewangelii i siedem razy w Dziejach Apostolskich, w czterech różnych fragmentach (Dz 1,18; 8,1-14; 9,31; 15,3). Dlatego rzeczownik ten jest typowo Łukaszowy (por. Denaux, Corstjens, Mardaga, 2009, s. 555). Jego użycie zarówno w J 4,4-7 jak i Dz 8,5 wskazuje, że powinien on być uznany za zapożyczony w J 4,4-7 z Dz 8,5. Fakt ten lingwistycznie potwierdza hipotezę literackiej zależności Czwartej Ewangelii od Dziejów Apostolskich.

Następujący dalej Janowy obraz Jezusa samotnie mówiącego (λέγω) do prostej kobiety (J 4,7c-8) tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszowy obraz Filipa samotnie mówiącego (λέγω) do tłumów (Dz 8,6b). Sam motyw mężczyzny rozmawiającego z kobietą, która czerpała wodę ze źródła zlokalizowanego poza

2 Enigmatyczny toponim Maanisakir w *Jub* 34,4 (Amanisakir w *Jub* 34,7) najprawdopodobniej odnosi się do Machanaim lub innego miejsca, raczej różnego od Sychar (por. Kugel, 2012, s. 165).

miastem (πόλις + πηγή + ἀντλῆσαι ὕδωρ + λέγω: J 4,5-8), został zapożyczony z Rdz 24,13-14 LXX.

Kolejny Janowy obraz prostej samarytańskiej kobiety, jako słuchającej i odpowiadającej na słowa Jezusa (J 4,9), ilustruje Łukaszowy obraz samarytańskich tłumów jako słuchających słów Filipa (Dz 8,6c).

Następujący dalej Janowy obraz Jezusa jako nazwanego Panem (J 4,11; inaczej niż w 4,9.15 itd.) i postrzeganego przez prostą kobietę jako mogącego dokonać nadzwyczajnego cudu (J 4,10-12) tematycznie ilustruje Łukaszowy obraz tłumów jako widzących nadzwyczajne znaki, których dokonywał Filip (Dz 8,6de). Sam motyw wrogości między Żydami a Samarytanami (Σαμαρῖται: J 4,9) został zapożyczony z Łk 9,52-54 (por. także Łk 10,30-37; 17,16-18). Motyw daru Bożego (τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ: J 4,10) został zaś zapożyczony z Dz 8,20 (por. Brodie, 1993, s. 118).

Janowy motyw wody obrazującej Ducha jako wychodzącego z danej osoby (J 4,13-14e; por. 7,37-39: πίνω + ὕδατος + διψάω + πνεῦμα) (por. Um, 2006, s. 166–167) tematycznie i pośrednio lingwistycznie ilustruje Łukaszowy motyw duchów (πνεύματα) jako wychodzących z wielu osób (Dz 8,7a-c).

Kolejny, zaskakująco wykorzystany, Janowy motyw skakania (ἅλλομαι: J 4,14f), który normalnie używany jest w opisach uzdrawiania chromych ludzi (χωλός: por. Dz 3,2.8; 14,8.10) (por. Um, 2006, s. 163 n., 186), tematycznie i pośrednio lingwistycznie ilustruje dalszy Łukaszowy motyw chromych ludzi (χωλός) jako będących uzdrawianymi (Dz 8,7d).

Janowy obraz kobiety jako pełnej radosnej nadziei, która mogła być zrealizowana już nie przy źródle poza miastem, ale blisko jej domu w mieście (J 4,15), tematycznie ilustruje Łukaszowy obraz wielkiej radości w mieście (Dz 8,8).

Następująca dalej, zaskakująco wprowadzona, Janowa idea zawołania mężczyzny (ἀνήρ) z miasta (J 4,16) lingwistycznie i tematycznie ilustruje Łukaszową ideę pewnego mężczyzny (ἀνήρ) w mieście (Dz 8,9a).

Z lingwistycznego punktu widzenia przysłówek ἐνθάδε użyty został w Czwartej Ewangelii tylko dwa razy, we fragmencie J 4,15-16, podczas gdy Łukasz użył go raz w swej Ewangelii i pięć razy w Dziejach Apostolskich. Dlatego jest on typowo Łukaszowy (por. Denaux, Corstjens, Mardaga, 2009, s. 216–217). Przysłówek ten został więc najprawdopodobniej zapożyczony przez Jana z Łukaszowego dwudzieła. Fakt ten lingwistycznie potwierdza hipotezę literackiej zależności Czwartej Ewangelii od dwudzieła Łukasza.

Kolejna Janowa idea samarytańskiej kobiety jako mającej w przeszłości pięciu (πέντε) mężów, a teraz niemającej męża (J 4,17-18a), za pomocą motywu ludu Samarii jako zwiedzionego w wierze, by służyć pięciu (πέντε) obcym bogom, a nie pozostającego w przymierzu z Jahwe (Józef Flawiusz, *Ant*. 9.288–290; por.

też 2 Krl 17,24-41) (por. Theobald, 2009, s. 318; Varghese, 2009, s. 130–131), tematycznie i pośrednio lingwistycznie ilustruje Łukaszową ideę mężczyzny jako będącego w przeszłości magiem, który zwodził lud Samarii w wierze (Dz 8,9bc). Sam motyw posiadania męża (ἀνήρ) jako metafora bycia w przymierzu z Bogiem (J 4,17-18a) został oczywiście zapożyczony z Oz 2,18 LXX itp. (por. Thyen, 2005, s. 255; Mędala, 2010, s. 451, 463–464).

Następujące dalej Janowe stwierdzenie, że mężczyzna nie jest (εἰμί) naprawdę mężem (J 4,18b-d) – a więc jest kimś innym, niż o nim mówiono (λέγω), że jest (por. J 4,16c) – tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszowe stwierdzenie, że mężczyzna jedynie mówił (λέγω), że jest (εἰμί) kimś wielkim, a w istocie był kimś innym, niż o nim mówiono (Dz 8,9de).

Dwie kolejne Janowe idee: nazywania kogoś Panem (inaczej niż w J 4,9.15 itp.) i mówienia (λέγω), że on jest (εἰμί) prorokiem, domyślnie pochodzącym od Boga (J 4,19), w sekwencyjny sposób, tematycznie i lingwistycznie ilustrują dwie Łukaszowe idee: szanowania kogoś i mówienia (λέγω), że jest (εἰμί) on wielką mocą Bożą (Dz 8,10).

Janowy obraz Samarytan jako oddających cześć błędnie od czasów przodków (J 4,20; por. 4,22) (por. Jojko, 2012, s. 137–138), tematycznie ilustruje następujący dalej Łukaszowy obraz wprowadzania od długiego czasu Samarytan w błąd w kwestiach wiary (Dz 8,11). Sam motyw Samarytan jako oddających cześć (προσκυνέω) Bogu na tej górze (ἐν… ὄρει), zlokalizowanej blisko Sychem, a więc domyślnie na górze Garizim (J 4,20a), został zapożyczony z Pwt 27,12 LXX (por. także Józef Flawiusz, *Ant*. 12.259; 13.74 itp.) i przerobiony tak, by po raz kolejny uniknąć wzmiankowania ważnej dla Samarytan, a prowokującej dla Judejczyków nazwy Garizim. Z drugiej strony, motyw Żydów mówiących, że miejsce (τόπος), gdzie ludzie powinni oddawać cześć (προσκυνέω), jest w Jerozolimie (J 4,20b-e), został zapożyczony z Ps 132[131],7.13 LXX itp.

Kolejna Janowa idea Samarytanki, jako wezwanej do wierzenia Jezusowi (πιστεύω + dat.: J 4,21ab) tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszową ideę Samarytan jako wierzących Filipowi (πιστεύω + dat.: Dz 8,12a).

Następująca dalej Janowa idea nauczania o duchowym czczeniu Boga (θεός) (por. Koester, 2016, s. 247–249), które zaczyna się od Żydów, ale przechodzi do Samarytan, a potem domyślnie do pogan, którzy szukają prawdy (J 4,21c–24) (por. Ringleben, 2014, s. 108, 521), w tematycznie rozwinięty sposób ilustruje Łukaszową ideę nauczania o królowaniu Boga (θεός: Dz 8,12b), skierowanego domyślnie najpierw do Żydów, następnie do Samarytan, a potem do pogan (por. Dz 1,8). Motyw zbawienia jako zaczynającego się od Żydów (σωτηρία + Ἰουδαῖος: J 4,22e) został zapożyczony z Rz 1,16. Natomiast motyw Ducha jako związane-

go z prawdą (πνεῦμα + ἀλήθεια: J 4,23–24) został prawdopodobnie zapożyczony z 1J 4,6; 5,6 (por także 2Tes 2,13)[3].

Kolejny Janowy motyw mówienia, najpierw w kategoriach ogólno-eschatologicznych, a potem chrystologicznych (por. Attridge, 2013, s. 278), o Jezusie (Ἰησοῦς) jako Mesjaszu, to jest Chrystusie (Χριστός: J 4,25-26), ilustruje Łukaszowy motyw głoszenia o imieniu Jezusa (Ἰησοῦς) Chrystusa (Χριστός: Dz 8,12b).

Kolejna, dość zaskakująco wprowadzona Janowa myśl, że Jezus raczej nieoczekiwanie rozmawiał z kobietą (γυνή: J 4,27), tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszową myśl, że Filip chrzcił także kobiety (γυνή: Dz 8,12c).

Następujące dalej Janowe idee: pozostawienia wody, która mogła być użyta do oczyszczenia (ὑδρία: por. J 2,6-7); w pewnym stopniu (μήτι) wierzenia w Jezusa (por. Attridge, 2013, s. 278–279; Zimmerman, 2014, s. 109) i zachęcania innych do zobaczenia człowieka, który dokonał cudownych rzeczy (J 4,28–29) tematycznie ilustrują Łukaszowe idee: bycia ochrzczonym; w pewnym stopniu (por. Dz 8,16) wierzenia w Jezusa i widzenia wielkich cudów, które zostały dokonane przez Filipa (Dz 8,13a-e).

Kolejna Janowa idea wychodzenia (ἐξ*: J 4,30) lingwistycznie ilustruje Łukaszową ideę zdumienia, czyli „wychodzenia z siebie" (ἐξίστημι: Dz 8,13f).

Janowa złożona idea żydowskich uczniów, którzy zwracali się do Jezusa „rabbi", nie rozumiejąc tego, co od niego słyszeli odnośnie bycia posłanymi do ewangelizacyjnej pracy (J 4,31-34) ilustruje następną Łukaszową złożoną ideę słuchania przez jerozolimskich apostołów wieści dotyczących misji w Samarii (Dz 8,14a). Sam motyw żydowskich naśladowców Jezusa, przekonujących Go do tego, by jadł (ἐσθίω: J 4,31bc), został zapożyczony z Mk 3,20-21. Motyw czynienia woli Boga (ποιέω + θέλημα: J 4,34c) jest postsynoptyczny (por. Mk 3,35 par. Mt 12,50 itp.). Motyw Syna jako posłanego (πέμπω) przez Ojca (J 4,34d) został zapożyczony z Łk 20,23 (por. Rz 8,3).

Janowy obraz żniwa, domyślnie polegającego na wierze Samarytan w słowa o Jezusie (por. J 4,28-30), jako będącego już gotowym (J 4,35-37), ilustruje Łukaszowy obraz Samarii jako przyjmującej słowo Boga, a więc gotowej na działalność jerozolimskich apostołów (Dz 8,14b; por. 8,14c-17) (por. Brodie, 1993, s. 118–119). Sam motyw żniwa, przynoszącego owoc po kilku miesiącach czekania, jako metafora pracy ewangelizacyjnej (θερισμός + καρπός + ἀποστέλλω: J 4,35–38), został zapożyczony z Mk 4,29 (por. Beutler, 2013, s. 166).

Janowa idea wysłania (ἀπέστειλα*) uczniów (J 4,38a) tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszową ideę wysłania (ἀπέστειλα*) apostołów (Dz 8,14c).

3 Na temat zależności Czwartej Ewangelii od Pierwszego Listu Jana, zob. Schnelle, 2017, s. 517–522.

Kolejny Janowy motyw żęcia, chociaż się nie napracowało, tak jak robili to inni (J 4,38–e), został zapożyczony z Mk 4,27-29; Łk 19,21-22 par. Mt 25,24.26 (θερι*) i tak przepracowany, by w rzekomo przysłowiowy sposób (por. J 4,37) usprawiedliwić tę dziwną sytuację, która jest szczególnie zdumiewająca na tle powiedzeń, że ten, kto sieje, ten też zbiera żniwo (1Kor 9,11; 2Kor 9,6; Ga 6,7-8). W istocie w ten sposób Jan tematycznie zilustrował Łukaszowy motyw apostołów jako jedynie modlących się i nakładających ręce, by udzielić daru Ducha Świętego (Dz 8,15-17), chociaż oni się nie napracowali nad ewangelizacją Samarytan, tak jak robił to Filip (por. Dz 8,5-13) (por. Brodie, 1993, s. 118–119). Sam motyw trudzenia się (κοπιάω) w pracy ewangelizacyjnej (J 4,38c-e) jest po-Pawłowy (por. 1Kor 15,10; Rz 16,6.12 itp.) i post–Łukaszowy (por. Łk 5,5).

Następująca dalej Janowa idea Samarytan jako wierzących ze względu na słowo kobiety (por. J 4,29; inaczej niż w 4,42), a więc w sposób ułomny, oparty na cudach (J 4,39), tematycznie ilustruje Łukaszową ideę Szymona jako wierzącego w sposób ułomny, oparty na cudach (Dz 8,18-23).

Kolejny Janowy obraz Samarytan jako prawdziwie wierzących i proszących Jezusa, by pozostał u nich (J 4,40), tematycznie ilustruje Łukaszowy obraz Szymona jako prawdziwie wierzącego i proszącego apostołów, by modlili się za niego (Dz 8,24). Sam motyw proszenia Jezusa, by pozostał z uczniami, tak że został z nimi przez więcej niż jeden dzień (αὐτόν + μεῖναι + αὐτοῖς + καί + μένω + ἡμέρα: J 4,40b-d), został zapożyczony z Łk 24,29.

Janowy motyw wierzenia ze względu na słowo (τὸν λόγον) Jezusa (J 4,41) tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszowy motyw dawania świadectwa i opowiadania słowa (τὸν λόγον) Pana (Dz 8,25ab).

Kończąca sekcję Janowa idea Samarytan jako wyznających Jezusa w kategoriach uniwersalistycznych jako Zbawiciela świata (por. Michaels, 2010, s. 270), a więc opierających się nie na cudach (J 4,42; inaczej niż w J 4,29.39), tematycznie ilustruje kończącą sekcję Łukaszową ideę głoszenia Ewangelii domyślnie w kategoriach uniwersalistycznych do wielu prostych Samarytan, już bez dokonywania cudów (Dz 8,25cd; inaczej niż w Dz 8,6-7.13). Sam motyw wspólnego usłyszenia (ἀκηκόαμεν) najważniejszych rzeczy o Jezusie (J 4,42c) został zapożyczony z 1J 1,1.3.5. Podobnie motyw wyznawania, że Jezus jest Zbawicielem świata (σωτὴρ τοῦ κόσμου: J 4,42e) został zapożyczony z 1J 4,14.

J 4,43-54 JAKO SEKWENCYJNIE UPORZĄDKOWANE PRZEPRACOWANIE Dz 8,26-40

Otwierający kolejną sekcję Janowy obraz pójścia do (εις) Galilei (J 4,43), która uważana była za krainę na poły pogańską (por. Mt 4,15; J 7,52), tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszowy obraz pójścia z Jerozolimy do pogańskiego miasta Gazy (Dz 8,26a-e).

Janowy motyw proroka (προφήτης), jako nieprzyjętego w swej ojczyźnie (J 4,44) zaczerpnięty został z Mk 6,4 par. Mt 13,57 (Ἰησοῦς + ὅτι + προφήτης + ἐν τῇ + πατρίδι + τιμ*) (por. von Wahlde, 2010, t. 1, s. 372). Tematycznie ilustruje on Łukaszowy obraz drogi jako pustej (Dz 8,26f), a więc domyślnie bez żadnego Żyda czytającego na niej proroka (προφήτης) Izajasza (inaczej niż w Dz 8,28).

Kolejny, nieco zbędnie powtórzony (por. J 4,43), Janowy obraz przybycia do na poły pogańskiej krainy (por. Dz 8,26) odpowiada Łukaszowemu obrazowi pójścia do pogańskiego miasta Gazy (Dz 8,27ab).

Następne stwierdzenie, dotyczące na poły pogańskich Galilejczyków, którzy w przeszłości przyszli (ἔρχομαι + εἰς) na święto do Jerozolimy (Ιερο*: J 4,45c-e), tematycznie i lingwistycznie ilustruje, syntaktycznie przesunięte na koniec zdania, Łukaszowe stwierdzenie, dotyczące poganina, który w przeszłości przyszedł (ἔρχομαι + εἰς) oddać cześć Bogu w Jeruzalem (Ιερο*: Dz 8,27ef).

Kolejne, nieco zaskakujące Janowe stwierdzenie, że w Kanie Galilejskiej był (καί + ἦν) pewien „królewski" [urzędnik?] (βασιλι*: J 4,46a-c; inaczej niż w Łk 7,2 par. Mt 8,5: centurion) (por. Nicklas, 2008, s. 96–97), tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszowe stwierdzenie, że na drodze był (καί + ἦν) pewien urzędnik królowej (βασιλι*) etiopskiej (Dz 8,27cd) (por. Brodie, 1993, s. 119, 171).

Następujący dalej Janowy motyw syna urzędnika, który był słaby w żydowskim mieście Kafarnaum (J 4,46d), został zapożyczony z Łk 7,2 par. Mt 8,6 i przepracowany przez zastąpienie postaci sługi (Łk 7,2 par. Mt 8,6) postacią syna (por. Betsworth, 2015, s. 135), a także jego umierania (Łk 7,2), lub bycia sparaliżowanym (Mt 8,6), ideą bycia słabym (J 4,46d). W ten sposób Jan tematycznie zilustrował Łukaszową ideę Bożego Syna w Jego słabości i uniżeniu, zaprezentowanych w żydowskich kategoriach prorockich (Dz 8,28–33b).

Kolejny Janowy motyw proszenia o uzdrowienie syna urzędnika, który był bliski śmierci (J 4,47), został zapożyczony z Łk 7,2-3 (ἀκούσας + Ἰησοῦς + ἀπ* πρὸς αὐτόν + ἐρωτάω + ἤμελλεν) i przepracowany tak, by tematycznie zilustrować Łukaszowy obraz pytania o los Bożego Syna, którego życie zabrano z ziemi (Dz 8,33c-34).

Janowy obraz Jezusa (Ἰησοῦς) jako mówiącego w kategoriach biblijnych o ujrzeniu znaków i cudów (por. Pwt 7,19; 29,2 LXX: σημεῖα καὶ… τέρατα + ὁράω),

domyślnie czynionych przez Niego (J 4,48; por. 2,23 itp.), tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszowy obraz głoszenia w kategoriach biblijnych dobrej nowiny o Jezusie (Ἰησοῦς: Dz 8,35).

Natomiast Janowa idea urzędnika, wyrażającego swą wiarę w możliwość Jezusowego zstąpienia (καταβαίνω) i dania nowego życia (J 4,49), tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszową ideę urzędnika jako wyrażającego swą wiarę w możliwość zstąpienia (καταβαίνω: por. Dz 8,38cd) i otrzymania nowego życia od Jezusa przez bycie ochrzczonym (Dz 8,36). Motyw dziecka jako w istocie nie umarłego (ἀποθνῄσκω + τὸ παιδίον: J 4,49c) został zapożyczony z Mk 5,39.

Następna Janowa myśl, że urzędnik uwierzył w słowo Jezusa, które dotyczyło możliwości otrzymania nowego życia (inaczej niż w Łk 7,7.10 par. Mt 8,8.13: bycia uzdrowionym) od Jezusa, i zmienił kierunek swego ruchu (J 4,50), została zapożyczona z Mt 8,8.13 (λόγῳ + εἶπεν + ὁ Ἰησοῦς) i przepracowana tak, by tematycznie zilustrować Łukaszową myśl, że urzędnik, domyślnie uwierzywszy słowu Filipa, które zawierało dobrą nowinę o Jezusie (por. Dz 8,35), zatrzymał swój ruch (Dz 8,38ab). Sam motyw Jezusa jako nakazującego komuś iść (πορεύου: J 4,50b) jest post-Łukaszowy (por. Łk 17,19 itp.).

Janowy obraz urzędnika jako schodzącego w dół (καταβαίνω: J 4,51a; inaczej niż w Łk 7,10 par. Mt 8,13) tematycznie i lingwistycznie ilustruje Łukaszowy obraz urzędnika jako schodzącego w dół (καταβαίνω) i ochrzczonego (Dz 8,38cd).

Następujący dalej Janowy obraz spotkania idącego w dół urzędnika przez wyjście, domyślnie w górę, z dobrą nowiną dotyczącą otrzymania nowego życia (J 4,51b-d; inaczej niż w Łk 7,6–10) tematycznie ilustruje Łukaszowy obraz wyjścia w górę z wody chrztu (Dz 8,39a). Motyw chłopca jako cudownie znowu żyjącego (ὁ παῖς + ζάω: J 4,51d) został zapożyczony z Dz 20,12.

Janowa idea cudu, polegającego na nagłym i ostatecznym opuszczeniu kogoś (J 4,52), tematycznie ilustruje Łukaszową ideę cudu, również polegającego na nagłym i ostatecznym opuszczeniu kogoś (Dz 8,39bc). Motyw uzdrowienia chłopca o pewnej konkretnej godzinie (ἐκείνῃ + τῇ ὥρᾳ + ἐν: J 4,52–53b) został zapożyczony z Mt 8,13 (por. Beutler, 2013, s. 175; Barker, 2015, s. 113), a motyw gorączki cudownie opuszczającej kogoś (ἀφῆκεν αὐτ* ὁ πυρετός: J 4,52d) – z Mk 1,31 par. Mt 8,15 (por. Barker, 2015, s. 23, 113).

Następna Janowa idea urzędnika jako wierzącego wraz z całym swoim domem (J 4,53) tematycznie ilustruje Łukaszową ideę urzędnika jako radującego się (Dz 8,39de), domyślnie wraz ze swymi sługami, którym poprzednio wydawał rozkazy (por. Dz 8,38a). Motyw kogoś wierzącego wraz z całym swoim domem (πιστεύω + καί + οἰκ* + ὅλος: J 4,53d) został zapożyczony z Dz 18,8 (por. 16,31.34) (por. Brodie, 1993, s. 119).

Kolejna, nieco zbyteczna, Janowa uwaga dotycząca Jezusa jako dokonującego cudownego znaku (J 4,54a) tematycznie ilustruje, również nieco zbyteczną, Łukaszową uwagę dotyczącą Filipa jako cudownie znajdującego się w Azocie (Dz 8,40a).

Kończące sekcję, nieco zaskakująco powtórzone, Janowe stwierdzenie, dotyczące Jezusa jako przychodzącego (ἔρχομαι) na północ z Judei do (εἰς) Galilei (J 4,54b; por. 4,45), tematycznie i lingwistycznie ilustruje również zamykające sekcję Łukaszowe stwierdzenie, dotyczące Filipa jako przychodzącego (ἔρχομαι) na północ z Azotu, który położony był blisko Judei, do (εἰς) Cezarei, która położona była blisko Galilei (Dz 8,40b-d).

***

Zaprezentowana analiza fragmentów J 4 i Dz 8 wykazała, że fragment J 4 jest związany licznymi, sekwencyjnie ułożonymi, literacko i teologicznie kreatywnymi powiązaniami z fragmentem Dz 8. Owych sekwencyjnie ułożonych powiązań jest aż 48, co daje gęstość około jednego powiązania na werset. Powiązania te mają charakter zarówno konceptualno-tematyczny (wykorzystanie przez Jana Łukaszowych idei), jak i niekiedy lingwistyczny (wykorzystanie przez Jana Łukaszowych fraz, słów kluczowych itp.).

Janowe dzieło jest więc literacko i konceptualnie ściśle zależne od Łukaszowych Dziejów Apostolskich. Do ilustracji poszczególnych idei z Dziejów Apostolskich Jan często wykorzystywał motywy zaczerpnięte z innych utworów (wszystkie trzy Ewangelie synoptyczne, Septuaginta, listy Pawłowe, Pierwszy List Jana itp.). Jednakże to nie Ewangelie synoptyczne, lecz właśnie Dzieje Apostolskie stanowią podstawowy tekst bazowy (hipotekst) dla struktury ideowej Czwartej Ewangelii.

Należy więc przyznać rację tym egzegetom, którzy uważają, że Jan w swej pracy literackiej korzystał z wszystkich trzech Ewangelii synoptycznych. Jednakże to niezwykle bliski związek strukturalno-ideowy Czwartej Ewangelii z Łukaszowymi Dziejami Apostolskimi sprawia, że można – w zgodzie ze św. Ireneuszem z Lyonu, a wbrew późniejszej koncepcji św. Klemensa Aleksandryjskiego – uważać Jana za czwartego Synoptyka.

Bibliografia:

Adamczewski, B. (2000). Tak bowiem Bóg umiłował świat, że Syna Jednorodzonego dał... – zbawienie dla świata i sąd nad nim w J 3,14-21. *Studia Loviciensia* (2), 1–16.

Adamczewski, B. (2010). *The Gospel of the Narrative "We"': The Hypertextual Relationship of the Fourth Gospel to the Acts of the Apostles*. Frankfurt am Main i in.: Peter Lang.

Attridge, H. W. (2013). The Samaritan Woman: A Woman Transformed. W: S. A. Hunt, D. F. Tolmie, R. Zimmermann (red.), *Character Studies in the Fourth Gospel: Narrative Approaches to Seventy Figures in John* (s. 268–281). Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 314. Tübingen: Mohr Siebeck.

Barker, J. W. (2015). *John's Use of Matthew*. Minneapolis: Fortress.

Bergmeier, R. (2015). Das vierte Evangelium in seiner Stellung zwischen Synoptikern und Gnosis. W: tenże, *Zwischen Synoptikern und Gnosis – ein viertes Evangelium: Studien zum Johannesevangelium und zur Gnosis* (s. 10–68). Novum Testamentum et Orbis Antiquus 108. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Betsworth, S. (2015). *Children in Early Christian Narratives*. Library of New Testament Studies 521. London i in.: Bloomsbury T&T Clark.

Beutler, J. (2013). *Das Johannesevangelium. Kommentar*. Freiburg–Basel–Wien: Herder.

Brodie, T. L. (1993). *The Quest for the Origin of John's Gospel: A Source-Oriented Approach*. New York–Oxford: Oxford University Press.

Denaux, A., Corstjens, R., Mardaga, H. (2009). *The Vocabulary of Luke: An Alphabetical Presentation and a Survey of Characteristic and Noteworthy Words and Word Groups in Luke's Gospel*. Biblical Tools and Studies 10. Leuven–Paris–Walpole, Mass.: Peeters.

Förster, H. (2015). Die Begegnung am Brunnen (Joh 4.4-42) im Licht der „Schrift": Überlegungen zu den Samaritanern im Johannesevangelium. *NTS* (61), 201–218.

Genette, G. (2014). *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*. Tłum. T. Stróżyński, A. Milecki. Klasyka Światowej Humanistyki. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.

Jojko, B. (2012). *Worshiping the Father in Spirit and Truth: An Exegetico-Theological Study of Jn 4:20-26 in the light of the Relationships among the Father, the Son and the Holy Spirit*. Tesi Gregoriana: Serie Teologia 193. Roma: Pontificia Università Gregoriana.

Keith, C. (2016). The Competitive Textualization of the Jesus Tradition in John 20:30-31 and 21:24-25. *CBQ* (78), 321–337.

Koester, C. R. (2016). "Spirit" (*Pneuma*) in Greco-Roman Philosophy and the Gospel of John. W: J. G. van der Watt, R. A. Culpepper, U. Schnelle (red.), *The Prologue of the Gospel of John: Its Literary, Theological and Philosophical Contexts: Papers read at the Colloquium Ioanneum 2013* (s. 235–250). Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 358. Tübingen: Mohr Siebeck.

Köstenberger, A. J. (2013). Johannine Fallacies: Ten Common Misconceptions Regarding John's Gospel. W: L. D. Chrupcała (red.), *Rediscovering John. Festschrift F. Manns* (s. 1–25). Analecta 80. Milano: Terra Santa.

Kugel, J. L. (2012). *A Walk through "Jubilees": Studies in the "Book of Jubilees" and the World its Creation*. Supplements to the Journal for the Study of Judaism 156. Leiden–Boston: Brill.

Lang, M. (2014). Andersheit und Musterwissen: Beobachtungen zum Verhältnis Johannes und die Synoptiker anhand von Johannes 6,1–71. W: J. Verheyden i in. (red.), *Studies in the Gospel of John and Its Christology. Festschrift G. Van Belle* (s. 189–204). Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 265. Leuven–Paris–Walpole, Mass.: Peeters.

Maritz, P. (2014). Judas Iscariot: Ironic Testimony of the Fallen Disciple in John 12,1–11. W: J. Verheyden i in. (red.), *Studies in the Gospel of John and Its Christology. Festschrift G. Van Belle* (s. 289–316). Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 265. Leuven–Paris–Walpole, Mass.: Peeters.

Mędala, S. (2010). *Ewangelia według świętego Jana: Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*. T. 1. Nowy Komentarz Biblijny NT 4/1-2. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.

Michaels, J. R. (2010). *The Gospel of John*. New International Commentary on the New Testament. Grand Rapids, Mich.–Cambridge: William B. Eerdmans.

Müller, W. G. (1991). Interfigurality: A Study on the Interdependence of Literary Figures. W: H. F. Plett (red.), *Intertextuality* (s. 101–121). Research in Text Theory 15. Berlin–New York: de Gruyter.

Nicklas, T. (2008), Jesu zweites Zeichen (Joh 4,43-45.46-54): Abgründe einer Glaubensgeschichte. W: J. Verheyden, G. Van Belle, J. G. van der Watt (red.), *Miracles and Imagery in Luke and John. Festschrift U. Busse* (s. 89–104). Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 218. Leuven–Paris–Dudley, Mass.: Peeters.

Nicklas, T. (2014). "Du bist nur ein Mensch und machst dich selbst zu Gott" (Johannes 10,33): Das Motiv der Gotteslästerung bei Johannes vor dem Hintergrund der Synoptiker. W: J. Verheyden i in. (red.), *Studies in the Gospel of John and Its Christology. Festschrift G. Van Belle* (s. 239–256). Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 265. Leuven–Paris–Walpole, Mass.: Peeters.

North, W. E. S. (2015). Points and Stars: John and the Synoptics. W: taż, *A Journey Round John: Tradition, Interpretation, and Context in the Fourth Gospel* (s. 207–219). Library of New Testament Studies 534 London i in.: Bloomsbury T&T Clark.

Ringleben, J. (2014). *Das philosophische Evangelium: Theologische Auslegung des Johannesevangeliums im Horizont des Sprachdenkens*. Hermeneutische Untersuchungen zur Theologie 64. Tübingen: Mohr Siebeck.

Schnelle, U. (2017). *Einleitung in das Neue Testament*. Uni-Taschenbücher 1830. Wyd. 9. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Wahlde, U. C. von (2010). *The Gospel and Letters of John*. T. 1. *Introduction, Analysis, and Reference*; T. 2. *Commentary on the Gospel of John*. Eerdmans Critical Commentary, Grand Rapids, Mich.–Cambridge: William B. Eerdmans.

Theobald, M. (2009). *Das Evangelium nach Johannes: Kapitel 1–12*. Regensburger Neues Testament. Regensburg: Friedrich Pustet.

Thyen, H. (2005). *Das Johannesevangelium*. Handbuch zum Neuen Testament 6. Tübingen: Mohr Siebeck.

Um, S. T. (2006). *The Theme of Temple Christology in John's Gospel*. Library of New Testament Studies 312. London–New York: T&T Clark.

Varghese, J. (2009). *The Imagery of Love in the Gospel of John*. Analecta Biblica 177. Roma: Gregorian & Biblical Press.

Zimmermann, R. (2014). From a Jewish Man to the Savior of the World: Narrative and Symbols Forming a Step by Step Christology in John 4,1-42. W: J. Verheyden i in. (red.), *Studies in the Gospel of John and Its Christology*. *Festschrift G. Van Belle* (s. 99–118). Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 265. Leuven–Paris–Walpole, Mass.: Peeters.

WAS JOHN THE FOURTH SYNOPTIC?

SUMMARY

A detailed comparative analysis of the fragments Jn 4 and Acts 8 reveals that Jn 4 is linked to Acts 8 with the use of 48 sequentially ordered correspondences. These correspondences are mainly conceptual-thematic (John's use of Lucan ideas), but also linguistic (John's use of Lucan phrases, keywords, etc.).

In order to illustrate the ideas from Acts, John often used motifs borrowed from other works (all three Synoptic Gospels, the Septuagint, the Pauline letters, the First Letter of John, etc.). However, it is the Acts of the Apostles that constitutes the main base text (hypotext) for the conceptual structure of the Fourth Gospel. This surprisingly close structural-conceptual connection of the Fourth Gospel to the Acts of the Apostles permits us to regard John as in fact the fourth Synoptic.

Article submitted: 17.03.2018; accepted: 4.04.2018.